

AZERBAJYCAN ATASÖZLERİNİN BİR ARAYA GETİRİLMESİ ÜZERİNE

Nail TAN

Azerbaycan Millî Bilimler Akademisi (AMEA) Folklor Enstitüsünün son yıllarda paremiyoloji/atasözleri bilimi alanında yayımladığı bir kitap, bir bakıma atasözleri sözlüğü, Türkiye'deki dil bilimci, halk bilimci ve halk edebiyatçıları yakından ilgilendirmektedir. Dr. Metanet Yakupkızı Abdullayeva'nın, Enstitü Müdürü Prof. Dr. Muhtar Kâzımoğlu İmanov'un danışmanlığında hazırladığı bu eserin en az on yıllık bir çalışma ürünü olduğu görülmektedir. Dr. Abdullayeva, en eski XVI. yüzyıl kaynaklarından başlayarak ne kadar atasözü derlemesi varsa hepsini tarayıp çeşitlemeleri karşılaştırarak eserini hazırlamış. Alfabetik olarak, anlamları verilmeden sıralanan sözlerin önüne, alındığı kaynağın numarası yazılmış, ayrıca dipnot olarak sözün çeşitlemelerinin bulunduğu kaynaklar gösterilmiştir. Kitabın künyesi şöyledir:

Metanet Yakupkızı Abdullayeva, *Atalar Sözü*, Bakü 2013, 476 s. , AMEA Folklor Enstitüsü Yayını.

Kitap, yayımlanmadan önce Azerbaycan'ın ünlü halk edebiyatçılarından Prof. Dr. İsrail Abbaslı tarafından incelenmiş ve redaksiyonu yapılmıştır. Üşenmedik saydık. Kitapta 11.300 atasözü diye nitelendirilen söz bulunduğunu gördük.

Dr. Seyfeddin Rzasoy'un *Takdim/Sunuş* yazısında verdiği bilgiye göre; *Azerbaycan Atasözleri Külliyyatı/Sözlüğü* diyebileceğimiz bu kitap; yazma, basma ve doksana yakın (84) atasözü kaynağı taranarak, büyük emek sonucu hazırlanmıştır.

Kitaba; *Etik Serhed/Etik Sınır* başlığıyla bir *Ön Söz* hazırlayan Dr. Abdullayeva, eserinin ana özelliklerini, yazma ilkelerini açıklamış. Hazırlarken karşılaştığı güçlükleri sıralarken atasözü deyim karışıklığına da değinmiş. Bir atasözüyle; bazen deyim, bazen inanç, bazen alkış şeklinde karşılaştığını belirterek atasözü kabulünde dikkate aldığı hususları açıklamış. Ahlak dışı, küfür içerikli atasözlerini eserine almadığını vurgulayarak bu tür sözlerin bir İnternet/Genel Ağ sayfasında bir araya getirilerek araştırmacıların yararına sunulmasını önermiş (s. 8-17).

Kitabın kaynakları arasında; Ebülkasım Hüseyinzade, Memmedveli Kemerli,

Teymur Ahmedov-Allahşükür Kurbanov, Aslan Esedov, Mahmudbey Mahmudbeyov, Reşitbey Efendizade, Ali Süleymanov, Maragayi Abbaskulu, Mümtaz Salman, Samet Alizade, Halik Ağa Hesenoglu Rzayev, Henefi Zeynalli ve Celal Beydili'nin atasözü sözlükleriyle *Azerbaycan Folkloru Antologiyası* (23 Cilt), *Azerbaycan Folkloru/ Güney Azerbaycan Folkloru*, *Kerabulak (Füzuli) Folkloru Antologiyası*, *Karabağ: Folklor Bir Tarihtir/ Karabağ Folkloru* (9 Cilt) gibi halk kültürü derleme kitapları, külliyatları görülmektedir.

Azerbaycan atasözü kaynakları içinde ikisi; eskilik, ilklilik bakımından çok önemlidir. Bunlardan ilki 1600-1601 tarihli *Kitâb-ı Oğuzname/ Mecmaü'l Emsâl-i Mehmedeli* adlı yazma eserdir (78 varak). Aslı Petersburg Devlet Ü Şarkiyat Fakültesi El Yazmaları Bölümünde bulunan bu yazma, Azerbaycan Türkologlarından Samed Alizade tarafından 1987'de Bakü'de Kiril harfleriyle yayımlanmıştır (222 s.). Yazmada 1863 söz bulunmaktadır. Bu sözler, Azerbaycan atasözü kabul edilmiştir. Söz konusu kitap, Prof. Dr. Ali Haydar Bayat tarafından Türkiye Türkçesine kazandırılmıştır: *Oğuzname/ Emsâl-i Mehmedali*, İstanbul 1992, 128 s. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.

İkinci, en eski kaynak; 1899 yılında Memmedveli Kemerli tarafından Revan'da yayımlanan, içinde 750 kadar atasözü barındıran *Atalar Sözü* kitabıdır. Azerbaycan'da matbaada basılan ilk orijinal atasözü kitabı kabul edilen bu eser, 2003 yılında Latin harflerine aktarılarak AMEA Folklor Enstitüsünce yeniden yayımlandı:

Memmedveli Kemerli, *Atalar Sözü*, bs. haz. Rza Helilov, Bakü 2003, 55 s. AMEA Folklor Enstitüsü Azerbaycan Folklorunun İlk Neşirleri Dizisi.

Sözlerin anlamları verilmediğinden “sözlük” terimini kullanmaktan çekiniyorsa da, Azerbaycan'da atasözü ve deyim çalışmalarının, paremiyoloji (atasözleri bilimi) ve fraziyoloji (deyim bilimi) farkındalığı bilinciyle yürütüldüğünü rahatlıkla söyleyebiliriz. Dr. Abdullayeva'nın kitabı (sözlük olduğunu da yazmakta) buna güzel bir örnektir. Azerbaycan deyimleriyle ilgili iki önemli çalışmayı, bu vesileyle duyurmakta yarar görüyoruz:

Azerbaycanca İngilizce Rusça Fraziyoloji Lügeti, haz. Nigâr Çingizkızı Veliyeva, Bakü 2006, 459 s. [15.450 deyim]

Azerbaycan Türkçesi Deyimler Sözlüğü, haz. Seyfettin Altaylı, Ankara 2005, 586 s. [22.807 deyim]

Söz konusu sözlüğün/kitabın örnekleme yoluyla 25-30 sayfasını taradığımızda, Türkiye Türkçesindeki atasözleriyle en az %50-60'ının ortak olduğu düşüncesi ağırlık kazandı. Diğer yandan, taramamızda Türkiye'de olduğu gibi Azerbaycan'da da atasözü deyim sınırlarının iyi belirlenmediği, bu sebeple yaklaşık %5-10 civarında sözün, sözlükte fazladan yer aldığı kanaatine ulaştık. Bu sapmada, Dr. Abdullayeva'nın kaynak olarak kullandığı atasözü sözlük ve derlemelerinin büyük rolü vardır. Dr. Abdullayeva, haklı olarak Azerbaycan'ın tanınmış bilim insanlarına güvenmek, saygı duymak mecburiyetindeydi. 25-30 sayfalık yüzeysel taramamıza göre, sözlükte yer almasını doğru bulmadığımız bazı sözler şunlardır:

a. Atasözü şeklinde kalıplaşmadığına inandığımız, dikkatsiz derleyiciler tarafından kaynaklarda yer verilmiş kimi vecize nitelikli kimi de basit söyleyiş ve öğütlerden ibaret sözlere ait bazı örnekler (Türkiye Türkçesiyle):

- Ahkâm zamanla değişir. (s. 167)
Çörek (ekmek) alın teriyle kazanılır. (s. 112)
Deve oynayanda (oynadığında) kar yağar. (s. 129)
Devlet sırrını devlet bilir. (s. 143)
Dünya, yiyenindir. (s. 147)
Emek, insana şöhret getirir. (s. 173)
Emeli olmayan âlimin sözleri tesirsiz kalır. (s. 173)
Eşk (aşk), irade ilemdir. (s. 158)
Eşk (aşk), bir deryadır, yüzme bilmeyen bu deryada boğulur. (s. 158)
Fikirsiz söz danışma (söyleme). (s. 185)
Gönül, arzunun menbaıdır. (s. 262)
Gönül, ne mey ister ne meyhane / Gönül dost ister mey bahane. (s. 263)
Güneşsiz kâinat zulmettir. (s. 200)
İlimli adam cüretli olur. (s. 156)
İlimsiz adam ruhsuz cesettir. (s. 156)
İlimsiz adam gereksiz ağaçtır. (s. 156)
Kişide, sabır olmalıdır. (s. 257)
Kitapsız ilim yoktur. (s. 257)
Musiki ruha gıdadır. (s. 318) [Sokrates'in sözünden bozma.]
Rum avratı tatlı olur. (s. 352)
Rüşvet, iş kayırandır (bitirendir). (s. 352)
Sevgi adamı yandırır. (s. 356)
Sevgi sönmez ateştir. (s. 357)
Sopa, doğrusunu dedirtir. (s. 436)
Söz halkın hazinesidir. (s. 365)
Söz var ki kestirir başı, söz var ki keser savaşı. (s. 366) [Yunus Emre'nin şiirinden.]
Yalancının yanında oturma. (s. 414)
Yemeyen nesne ölür. (s. 422)
Zalime Allah bela verir. (s. 433)
- b. Atasözü değil, deyim olduğuna inandığımız sözlere ait bazı örnekler:
Akıllı bizi tapmaz (bulmaz), deli zincirin kırar gelir. (s. 168)
Al malını, gör hâlini. (s. 35)
Aldığını alır, vereceğini vermez. (s. 36)
Bin dereden su getirir. (s. 316)
Bu dünyadan haberi yok, o dünyadan danışır (konuşur). (s. 94)
Dağ bizim, ceylan bizim, avcı burada ne ahtarır(arar) ? (s. 114)

- Deve değilim ki yedi yerimden boğazlanam. (s. 129)
Dilenciden pay umuyor. (s. 133)
Eliyle iş tutar, dişiyle kuş. (s. 172)
Ellisini hırmanda (harmanda), kırkını ormanda koyar. (s. 173)
Gâh govurt (kovut) gâh govurga (kavurga), geçirdik ömrü böyle. (s. 185)
Geç geldi, tez öğrendi. (s. 185)
Güveç kazana dedi: Yüzün karadır. (s. 200)
Güveçle kazanın ne aşnalığı (aşinalığı, dostluğu)? (s. 200)
Hem ziyaret, hem ticaret. (s. 207)
Hemişe Şaban, bir defa da Ramazan. (s. 208)
Hele boynunu koltuk (eyerin tahta kısmı) görmemiş. (s. 207)
Kör kimdir?- Nâbeled (yabancı). (s. 258)
Köhne (eski) hamam, köhne tas. (s. 261)
Ne Arap'ın yüzünü gör, ne Şam'ın şekerini. (s. 323)
Ne koyuna gider ne kapıda durur. (s. 323)
Ne ölen gibi ölür ne kalan gibi kalır. (s. 324)
Tavşan dağa küsmüş, dağın haberi yok. (s. 142)
Taziya tut diyor, tavşana kaç. (s. 382)
Tuz gibi her aşı girer. (s. 115)
Ver abbasını (parasını), öldür babasını. (s. 403)
Ya devlet başadır ya kuzgun leşe. (s. 406)
Ya uncu ölür ya değirmenci. (s. 406)
Yağla yağıyor, sarımsakla dağıyor. (s. 408)
Yağıştan çıktık, yağmura durduk. (s. 408)
Yağmasa da gürüldür/ gürler. (s. 408)
Yakın yere yük taşıyor. (s. 408)
Yanımdaki yanımda, karşımdaki canımda. (s. 416)

Atasözü ve deyimler, hatırdaki kalmaları için söz sanatları kullanılarak üretilmişlerdir. Her öğüt, her düşünce atasözü olmaz. Söz gelimi; kitaptaki “Yalancının yanında oturma.” sözü gibi. Her mecazi anlamı bulunan söz gurubu da deyim değildir. Sanatçı ürünü bazı sözlerin kalıplaşması, deyim hâline gelmesi uzun bir süreç gerektirir.

Azerbaycan atasözlerinin bir araya getirilmesi, çok yararlı bir hizmet olmuştur. Ancak, sözlerin anlamlarının verilmemesi büyük eksikliklerdir. Enstitü, bu eksikliği kısa zamanda tamamlayacak yeterli sayıda, yetişmiş yüksek lisans, doktora akademik personele sahiptir. Bu iş yapılırken, bir kurul marifetiyle sözler gözden geçirilmeli, atasözü olmayanlar ve deyimler ayıklanmalıdır. Sözlük hazırlanırken Nurettin Albayrak'ın *Türkiye Türkçesinde Atasözleri* (İstanbul 2009, 860 s., Kapı Yayınları) sistem, yöntem olarak örnek alınabilir. AMEA Folklor Enstitüsünden bu değerli hizmeti bekliyor, değerli yayınları için takdir ve teşekkürlerimizi sunuyoruz.